

Etiikan päivä 2012, Helsinki 14.11.2012 / Perttu Vartiainen

Uudistettu HTK-loukkausten tutkintamenettely: kommenttipuheenvuoro

Heti aluksi totean, että tiedeyhteisöä ja erityisesti myös yliopistoja on kuultu kiitettävän laajasti nyt julkistettua uutta HTK-ohjetta valmisteltaessa. Näin on tietysti luonnollista jo siksi, että koko ohjeen toimivuus riippuu yhtäältä yliopistojen ja muiden tutkimusorganisaatioiden ja toisaalta tiedeyhteisön kaikkien jäsenten (tieteenharjoittajien) sitoutumisesta siihen.

Itse olen ollut tilaisuudessa lausua ohjeen luonnosversiosta sekä yhden ohjeeseen sitoutuneen yliopiston rehtorina että Unifin hallituksen jäsenenä. Molemmissa lausunnoissa ohjeen päivittämistä pidettiin perusteltuna ja yleisesti myös uutta ohjetta aiempia käytäntöjä selventävänä. Kuten professori Helin esityksensä päätti, ohjeen soveltaminen on oppimisprosessi, ja jossain vaiheessa tämä prosessi johtaa luonnollisesti sen uusimiseen. Tässä mielessä voimme löytää ohjeesta pääasiassa tarkennuksia ja hienosäätöjä entiseen nähden.

Ohjeen uusimistarpeelle on kuitenkin myös vakavampia syitä, ja vaikka esiintulleiden HTK-loukkausten määrä ei ole hälyttävästi noussut ainakaan ohjeen piirissä olevissa tapauksissa, niin etenkin kansainvälistyminen ja digitalisoituminen ovat nostaneet hyvän tieteellisen käytännön kysymykset entistä keskeisempään osaan yliopistojen arkea, puhuttakoon sitten hallinnon tai vaikkapa tutkijakoulutuksen kehittämistarpeista.

Kansainvälistyminen kyllä huomioidaan ohjeessa kansainvälisen tutkimusyhteistyön lisääntymisenä, mutta retorisesti voi kysyä, otetaanko se siinä sittenkään riittävästi huomioon? Siinä mainitaan kansainväliset yhteishankkeet, jolloin loukkausepäilyjen tutkintakäytännöt ja –kulttuurit voivat olla hyvin erilaiset. Tässäkin olemme vasta oppimisprosessin alussa. Omalla yliopistollani on tällaisesta ja hyvinkin vaikeasta asetelmasta yksi tuore kokemus, jossa toinen osapuoli teki päätöksensä varsin suoraviivaisen proseduurin kautta.

Toisaalta myös suomalaisen yliopistoyhteisön kansainvälistyminen on haaste, jonka haltuunotto vaatii syvästi kulttuurisidonnaisten tutkimuseettisten kysymysten painopisteen vahvistamista kaikissa tutkimustyön koulutuksen vaiheissa niin, että meillä kaikilla on ymmärrys yhteisistä pelisäännöistä. Vaikka ohjeessakin mainittu yhteinen työkieli on välttämätön HTK-prosessin oikeudenmukaisessa läpiviennissä, niin yhteinen työkieli on sitäkin paljon laajempi käsite.

Minusta Markku Helin nosti omassa esityksessään monia hyviä näkökohtia, joita ohjetta uusittaessa on pohdittu ja joihin aivan ilmeisesti myös jatkossa sitä sovellettaessa on edelleen puututtava. Tutkimusetiikan on oltava osa paitsi yliopiston tai muun tutkimusorganisaation toiminnan ohjauksen, erityisesti laatutyön, myös sen varsinaisen toiminnan – siis tutkimuksen ja koulutuksen - kokonaisuutta.

Jälkimmäisessä ei voi olla korostamatta Helinin tapaan tutkijakoulutuksen ja myös tutkimusprojektien johtamista koskevan koulutuksen merkitystä. Etenkin jälkimmäinen on meille vielä varsin uutta. Kuten valitettavasti tiedämme, joissain tunnetuissa loukkaustapauksissa nuorempi tutkija on oppinut epäeettisiksi todetut käytäntönsä suoraan ohjaajaltaan.

Myös ohjeen laventuminen kattamaan kirjallinen toiminta entistä laajemmin ja opinnäytetöiden mukaan lukeminen on minusta perusteltua. Tosin tässäkin, nyt yhtä hakemusvaiheen käytännön

tapausta muistellen, kohtaamme jälleen muuttuvan toimintakulttuurin ja –ympäristön haasteet, jotka – ja aivan perustellusti – voivat nostaa aivan uusia tutkimuseettisiä ulottuvuuksia esimerkiksi siitä, kenen ideasta todella oli kysymys – usein asetelman ollessa: ohjaavan vai ohjattavan?

Luonnontieteissä ryhmätyö ja ryhmässä julkaiseminen on jo arkea, mutta monissa ihmistieteissä nämä käytännöt vasta hakevat muotoaan ja usein nämä kysymykset nousevat pintaan vasta, kun tiet jostain syystä erkanevat. Näihin tapauksiin ei mikään HTK-ohje voi antaa kuin hyvin yleisiä pelisääntöjä. Kuten professori Helin esityksensä alussa kysyi, myös päätöksentekijä joutuu kysymään joskus mihin piirretään raja tutkijan ja sanoisin myös tietyn tutkijayhteisön tieteellisen ja muun elämän välille?

Myös Helinin nostamissa kysymyksissä vanhentumisesta ja suhteesta oikeudellisiin menettelyihin ohje on periaatteessa kunnossa, mutta käytännössä tulkinnalle jää vielä paljon tilaa. Oikeudellisen menettelyn rajapintaan liittyy tietysti se käytännöllinen kysymys, johon rehtori HTK-prosessin jälkeen voi joutua.

Kuten Helin totesi, niin tutkimuseettisen rikkeen ainoa sanktio on HTK-prosessin yhteydessä julkisuus, mutta tosiasiallisesti rehtori joutuu vakavammista tapauksista pohtimaan heti prosessin perään myös niitä hallinnollisia toimia, joihin asioiden kuntoon saattaminen häntä velvoittaa ja joita hänellä on käytössään. Riittääkö lievässä rikkeessä dekaanin vakava puhuttelu vai mennäänkö seuraavaan vaiheeseen? Tai ajatellaanpa nyt – siis aivan kuvitteellista tapausta – että esimerkiksi jonkun dosentin väitöskirjassa todettaisiin niin vakavia puutteita, että se jouduttaisiin jälkikäteen hylkäämään.

Toisaalta tuo julkisuus-tuomio voi olla myös kohtuuttoman kova. Nythän maine menee helposti myös tutkijalta, joka on joutunut HTK-prosessin kohteeksi, vaikka häntä ei olisi siinä tuomittu. Voi olla, että tästäkin joku voi keksiä elävän esimerkin omasta yhteisöstään. Oikeastaan aivan sattumalta eräs korkeampi lainvalvoja nosti tämän kysymyksen esiin eräässä yksityisessä keskustelussa joku aika sitten. Hän piti kysymystä prosessin aikaisesta julkisuudesta monisyisempänä kuin mitä ehkä helposti ajatellaan, kun julkisuuslakia yritetään noudattaa liiankin kirjaimellisesti.

Aiempaa HTK-ohjetta käytännössä sovellettaessa olen ”tutkinnanjohtajana” kohdannut tilanteita, joissa jotkut menettelysäännöt toistuvine kuulemisineen ja määräaikoineen ovat tuottaneet tuskaan erityisesti tilanteissa, joissa osapuolet ovat siirtyneet ulkomaille ja mukana tutkinnassa on useita eri tahoja.

Myös uusi kahden organisaatioon nähden kiistatta ulkopuolisen jäsenen saaminen ryhmiin voi olla haastavaa yhteisöissä, joissa potentiaalisilla paikallisilla jäsenillä on tai on ollut joku suhde ao. organisaatioon. Lienee kuitenkin tarkoitus, että työskentely voisi tapahtua myös kasvotusten. Itse en korostaisi tätä muodollista ulkopuolisuutta ainakaan siksi, että se jotenkin liittyisi välttämättä yritykseen peitellä asiaa. Toki ymmärrän tutkinnan riippumattomuuden periaatteen. mutta tässäkin tietty terve joustavuus olisi ollut hyväksi. Mutta varmaan tämänkin kohdan kanssa eletään.

Itse uskon, että suomalaiset tutkimusorganisaatiot ovat läksynsä oppineet: puuttuminen hyviin tieteellisiin käytäntöihin ennakoivasti ja määrätietoisesti on meidän kaikkien yhteinen etu, eikä vähintään sen organisaation, joka on joutunut julkisuuden armottomaan paineeseen. Toisaalta julkisuuden paine ei saa ohjata eettisesti korkeatasoisen HTK-käytännön toteutumista.